

УДК 343.1

Андрій Манькут,*старший радник юстиції,
начальник організаційно-контрольного відділу
прокуратури Львівської області*

ПОНЯТТЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРОКУРАТУРИ

У статті проаналізовано позиції науковців щодо визначення понять «юридична відповідальність» та «юридична відповідальність працівників прокуратури». Виокремлено ознаки інституту юридичної відповідальності. Сформульовано авторське визначення дефініції «юридична відповідальність працівників прокуратури».

Ключові слова: прокуратура, працівник прокуратури, відповідальність, юридична відповідальність, поняття юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Розуміння інституту юридичної відповідальності прокурорів традиційно дискутується, як і саме розуміння відповідальності взагалі. Для того щоб визначитись із дефініцією або принаймні підходами до неї в сучасному правовому полі, варто наблизитись до цього питання, розглянувши домінуючі сучасні погляди й концепції із цієї проблематики. Необхідно зазначити, що багато дискусій у юридичній літературі традиційно викликають трактування та аналіз так званої позитивної юридичної відповідальності.

Стан дослідження. Юридична відповідальність працівників прокуратури була предметом дослідження М. Бурбики, В. Давева, В. Долежана, С. Дружилова, М. Івчука, П. Каркача, М. Косюти, О. Литвака, І. Марочкіна, О. Медведька, М. Мички, А. Петришина, С. Подкопаєва, Г. Середи, М. Строговича, М. Якимчука та інших учених.

Метою статті є формулювання авторського поняття «юридична відповідальність працівників прокуратури».

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи позитивну й негативну (ретроспективну) юридичну відповідальність прокурорів, варто зазначити, що в сучасній юридичній думці (відповідно, і в юридичній літературі) сформувалось декілька позицій щодо цього. Зокрема, учені розділились на такі групи:

1) категорично заперечують «двоаспектну» юридичну відповідальність прокурорів (М. Марченко, О. Лейст, С. Полєніна);

2) не менш категорично констатують її наявність (В. Нерсисянц, А. Піголкін, В. Лазарєв та інші);

3) згадують у працях про наявність негативної (ретроспективної) і позитивної юридичної відповідальності прокурорів, не аргументуючи власну позицію із цього приводу (А. Васильєв, Л. Морозова) [1, с. 398].

Яким же є зміст юридичної відповідальності прокурорів? Найчастіше стверджується, що вона є примусовим заходом, що виражається в осуді правопорушення, у встановленні для прокурора-правопорушника визначених негативних, несприятливих наслідків у вигляді обмежень, позбавлень особистого чи майнового характеру. Однак більшість авторів, які торкалися питання відповідальності, вважають, що державний примус до виконання порушеного обов'язку (примус боржника до реального виконання зобов'язання, витребування своєчасно не поверненої або не переданої речі тощо) не є юридичною відповідальністю.

Так І. Самощенко й М. Фарукшин зауважували, що юридична відповідальність загалом і відповідальність прокурорів зокрема із часу її появи завжди була відповідальністю за минуле, за зроблене діяння. Будучи реакцією на правопорушення, юридична відповідальність має державно-примусовий характер. Він виражається насамперед у тому, що відповідальність у разі правопорушення покладається незалежно від волі й бажання правопорушника та має щодо нього зовнішній характер. Прихильники цієї позиції тлумачать юридичну відповідальність як виконання обов'язку на основі державного примусу. Відповідно, факт наявності чи відсутності державного примусу визначає існування або відсутності юридичної відповідальності. Згідно із цією концепцією елемент

покарання має для юридичної відповідальності побічне значення [2, с. 43–44].

Переконані, що особа може піддаватись відповідальності також добровільно, тому державний примус навряд чи можна назвати єдиною й визначальною ознакою юридичної відповідальності. Водночас повністю викреслити елемент покарання та примусовості наслідків правопорушення у вигляді відповідальності також не можна, оскільки в більшості випадків відповідальність реалізується за допомогою державного примусу. Якщо ж розуміти відповідальність винятково в контексті санкції, це буде поверненням назад на десятиріччя наукових розробок теорії юридичної відповідальності, оскільки це в чистому вигляді юридичний позитивізм, який історично не зарекомендував себе як ефективний підхід до права, на відміну від природно-правової концепції.

Юридична відповідальність є важливим елементом правового регулювання суспільних відносин, сутність якого полягає в цілеспрямованому впливі на поведінку індивідів за допомогою юридичних засобів. Завдяки цьому комплексному впливу стає можливим гідне впорядкування суспільних відносин, надання їм певної системності й стабільності, уникнення різких загострень соціальних конфліктів, максимально можливе втілення принципів соціальної справедливості. Існування права як регулятора суспільних відносин у всі часи обумовлюється саме необхідністю підтримувати правопорядок у неоднорідному, сповненому внутрішніх протиріч суспільстві задля запобігання будь-яким небажаним відхиленням від встановлених правил поведінки.

Вважаємо, що як самостійний і необхідний елемент механізму правового регулювання юридична відповідальність характеризується трьома специфічними, ключовими для її розуміння ознаками: а) вона являє собою вид державного примусу; б) єдиною підставою для її застосування є правопорушення; в) вона функціонує шляхом вжиття певних негативних заходів до осіб, які скоїли правопорушення. Ці ознаки однозначно стосуються також юридичної відповідальності прокурорів.

Щоб з'ясувати сутність і роль юридичної відповідальності в органах прокуратури України, необхідно з'ясувати її призначення. Юридична відповідальність як реалізація примусових заходів є засобом самозахисту держави від шкоди, заподіяної порушенням чинних у державі правил. За допомогою заходів юридичної відповідальності досягаються цілі покарання правопорушника, попередження самих правопорушень, а також

відновлення порушеної соціальної справедливості. Названі цілі юридичної відповідальності дають змогу говорити про каральну, превентивну й правопоновлювальну функції юридичної відповідальності працівників органів прокуратури [3, с. 30].

Що стосується принципів юридичної відповідальності працівників прокуратури, то найбільш вдалою, на нашу думку, є класифікація, запропонована М. Івчуком. Так, до основних принципів юридичної відповідальності працівників органів прокуратури України він відносить такі:

- 1) принцип законності;
- 2) принцип обґрунтованості;
- 3) принцип доцільності;
- 4) принцип невідворотності;
- 5) принцип своєчасності;
- 6) принцип безумовної справедливості

[4, с. 267].

Будь-який вид відповідальності має свої, визначальні принципи й ознаки. Так само юридична відповідальність в органах прокуратури України характеризується специфічними, притаманними лише їй принципами та ознаками.

В інтересах здійснення типології ознак юридичної відповідальності варто згадати про вироблені логікою правила наукової класифікації різноманітних об'єктів, згідно з якими за ступенем істотності підстав поділу розрізняють природні та штучні класифікації. Природною називається класифікація, яка здійснюється за головними, істотними ознаками об'єкта, що відображають його природу. У свою чергу штучною вважається класифікація, у якій розподіл предметів на класи проведено не за істотною ознакою, а за зовнішньою, другорядною. Така класифікація викривлює взаємозв'язки предметів і явищ, а тому є непридатною для науки та практики.

Для того щоб використати можливості природної класифікації, необхідно визначити, які саме ознаки є основними, істотними для юридичної відповідальності та відображають її природу. Вважаємо, що буде цілком справедливим розглядати юридичну відповідальність як певні правовідносини.

Визначившись із поняттям юридичної відповідальності, варто окреслити її ознаки, спираючись на природну класифікацію. На нашу думку, цими ознаками є такі:

- 1) юридична відповідальність є реакцією з боку держави на протиправне діяння;
- 2) юридична відповідальність реалізується шляхом державного примусу та проявляється в обов'язку особи зазнати певних втрат;
- 3) юридична відповідальність настає за протиправне діяння (правопорушення);

4) юридична відповідальність встановлюється на підставі нормативно-правових актів із дотриманням певного порядку;

5) юридична відповідальність застосовується уповноваженими на те органами.

Звернемо увагу також на те, що в юридичній літературі можна виділити ознаки, характерні для службових осіб, а серед них можна назвати ознаки, які стосуються саме працівників прокуратури як спеціального суб'єкта юридичної відповідальності:

1) правові норми про відповідальність працівників прокуратури за порушення на службі враховують особливості служби як виду трудової діяльності. Це характерне для багатьох видів діяльності, не лише для відносин державної служби;

2) для цих працівників встановлюється підвищена відповідальність, оскільки наслідки посадових правопорушень негативно проявляються за межами посади. Це постає із самої суті правоохоронних відносин, які характеризуються значущістю та важливістю, незамінністю для суспільства, проте водночас високим тиском через наявність владно-примусових повноважень;

3) існують спеціальні заходи відповідальності працівників прокуратури за службові правопорушення (пониження в посаді, пониження в спеціальному званні, позбавлення рангу державного службовця). При цьому є зв'язок із першою ознакою, фактично це її прояв: для специфічної діяльності – специфічна відповідальність. Можна говорити навіть про прояв принципу індивідуалізації відповідальності;

4) притягнення прокурора до відповідальності за правопорушення не виключає того, що ці ж його дії можуть бути кваліфіковані як інший вид правопорушення (наприклад, адміністративна відповідальність за порушення правил техніки безпеки може настати після застосування заходів дисциплінарної відповідальності за це правопорушення) [5, с. 34–36].

Усі наведені ознаки цілком стосуються й прокурорських кадрів.

Спеціальні заходи відповідальності відображаються в Дисциплінарному статуті прокуратури України, у якому є декілька специфічних санкцій, не властивих іншим суб'єктам правопорушень.

Щодо більш детальної характеристики такої ознаки, як підвищена відповідальність посадових осіб, Ю. Старілов зазначає, що посадова особа несе підвищену відповідальність (соціальну, політичну, правову, моральну) за невиконання або неналежне виконання своїх посадових обов'язків. Підвищена відповідальність посадових осіб зумовлюється тим, що

вони відповідають не лише за особисту діяльність, а й за дії підлеглих осіб [6, с. 105].

Характеризуючи особливість юридичної відповідальності посадових осіб, Б. Лазарев наголошує, що вони несуть відповідальність за неналежне виконання свого обов'язку в усіх його аспектах:

- за повну й ефективну реалізацію наданих повноважень;
- за загальний стан на відповідній ділянці;
- за результати роботи;
- за досягнення встановленої мети та використання для цього найбільш раціональних шляхів;
- за організацію й налагодження роботи підлеглих осіб [5, с. 33].

Є. Попович вважає, що відповідальністю прокурора є заходи, які застосовуються до нього за порушення закону, неналежне виконання службових обов'язків або скоєння ганебного вчинку згідно з Дисциплінарним статутом прокуратури України, Конституцією України та іншими актами вітчизняного законодавства [7, с. 22–23].

До цього можна додати такі орієнтовні види характерних саме для працівників прокуратури правопорушень, як порушення правил прокурорської етики, ділового етикету, вчинення аморальних чи таких, що ганьблять честь і гідність особи, яка уособлює державний авторитет, вчинків.

Висновки

З огляду на наведений аналіз усіх характерних ознак юридичної відповідальності прокурорів можна зробити висновок, що юридична відповідальність працівників прокуратури – це встановлені нормами права санкції, що застосовуються до особи, яка їх порушила або неналежно виконала встановлені законом обов'язки, а саме до працівників прокуратури.

Список використаних джерел

1. Музичук О. Проблеми класифікації контролю за діяльністю правоохоронних органів в Україні / О. Музичук // Право і Безпека: науковий журнал. – 2010. – № 3. – С. 84–89.
2. Остапчук В. Щодо сутності і правових аспектів служби в органах прокуратури як спеціалізованої публічної служби та порядку доступу до неї / В. Остапчук // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2011. – № 1. – С. 25–32.
3. Слободчиков Н. О позитивном содержании юридической ответственности / Н. Слободчиков // Юридическая ответственность: проблемы теории и практики : сб. науч. трудов / под ред. В. Кучинского и Э. Саркисовой. – Минск : Академия МВД РБ, 1996. – С. 28–34.
4. Скакун О. Теорія держави і права : [підручник] / О. Скакун. – пер. з рос. – Х. : Консум, 2011. – 656 с.

5. Лазарев Б. Специфика ответственности должностных лиц / Б. Лазарев // СССР – ГДР: государственная служба : сб. науч. Трудов / отв. ред. Б. Лазарев. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1986. – С. 32–38.

6. Стариков Ю. Курс общего административного права : в 3 т. / Ю. Стариков. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2002– . – Т. 2 : Государственная служба.

Управленческие действия. Правовые акты управления. Административная юстиция. – 2002. – 600 с.

7. Попович Є. Дисциплінарна відповідальність працівників органів прокуратури України: правові проблеми та шляхи їх вирішення / Є. Попович // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 22–26.

В статье проанализированы позиции ученых относительно определения понятий «юридическая ответственность» и «юридическая ответственность работников прокуратуры». Выделены признаки института юридической ответственности. Сформулировано авторское определение дефиниции «юридическая ответственность работников прокуратуры».

Ключевые слова: прокуратура, работник прокуратуры, ответственность, юридическая ответственность, понятие юридической ответственности.

This article analyzes the position of scientists on the definition of the concept of “legal responsibility”, “legal responsibility of prosecutors”. Highlighted features of the legal liability of the Institute. Formulated author’s definition of the definition of “legal accountability for prosecutors”.

Key words: prosecutor’s office, prosecutor, responsibility, legal responsibility, concept of legal responsibility.

